

Fogyatékossgal élő személyek munkaerő-piaci (re)integrációjának aktuális kérdései a felnőttképzés területén – I. rész¹

Hangya Dóra*

2012. január 1-jétől jelentősen átalakult a megváltozott munkaképességű emberek támogatási rendszere Magyarországon. Az ezzel szinkronban hozott kormányzati intézkedések azt mutatják, hogy a foglalkoztatási célkitűzések között kiemelt szerepe van a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatása elősegítésének. A megváltozott rendszer kapcsán kiemelt partnerekként kezelendők a felnőttképzési intézmények, hiszen az új szakmai ismeretek elsajátításában, a meglévők frissítésében, az át- és továbbképzésben, a készségek és kompetenciák fejlesztésében hangsúlyos feladatuk van (Szellő, 2006; Hangya, 2013; Laki, 2013), azonban a felnőttképzéshez való hozzáférés egyenlőtlenségeket mutat (ÁJBH 2012; Hangya, 2012). Tanulmányomban bemutatom, hogy a különböző jogszabályok és rendeletek által biztosított integrált és egyenlő eséllyel történő képzésben való részvétel lehetősége mindenki számára nyitva áll, de inkább egy elvi lehetőség marad és a valódi részvétel már nagyban függ a képzést nyújtó intézmény szemléletétől. Megfelelően felkészült szakemberekkel és a módszertan fejlesztésével javítani lehet a célcsoport információhoz, képzésekhez és szolgáltatásokhoz történő hozzáférést, mely segíti kompetenciáik, készségeik fejlődését, munkaerő-piaci (re)integrációjuk esélyeit, valamint életminőségük pozitív irányú változását.

Kulcsszavak: fogyatékossgal élő személyek, megváltozott munkaképesség, felnőttképzés, multikulturális felnőttképzés

„[...] népművelő nem lehet kompetens a rehabilitáció és a kulturális integráció egész területén, ahogy a gyógy-pedagógus sem kompetens a népművelés elméletében és gyakorlatában. A kölcsönös illetékesség viszont elengedhetetlen a kulturális integráció egyes feladatainak megvalósítása szempontjából.”

(Göllesz Zoltán)

Bevezető gondolatok

A „gyógyandragógia” kifejezést az OTDK munkámban kidolgozott képzési program egyik moduljának elnevezésére használtam először, akkor még Csoma Gyula 2006-ben közreadott tanulmánya alapján. A tanulmányban Csoma azt a kérdést (is) taglalja, hogy az esélyegyenlőség pedagógiája hogyan illeszkedik be a 21. század versenyképességet célzó oktatásügyi szemléletébe. Részletesen jellemzi a hátrányos helyzet sajátos jellemzőit, illetve azt is, hogy maga a fogalom milyen változásokon ment keresztül. Tanulmányában kitér arra is, hogy a magyar társadalom „nyomásgyakorló” elitje számára valóban fontos volt-e az esélyegyenlőséget elősegítő oktatás (Csoma, 2005).

A gyógyandragógia kifejezést magam eddig csupán két helyen olvastam Csoma Gyula tanulmányán kívül. Az egyik Dr. Pető Zoltán Rehabilitációs alapismeretek és az ideg-, elmegyógyászati rehabilitáció című 1994-ben

1. A szerző empirikus kutatásának összegzése, amelynek elméleti bevezetője jelen számunkban olvasható, a Neveléstudomány 2017. tavaszi számában jelenik meg.

* Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége (SINOSZ), SZTE FI munkaerő-piaci szolgáltatásvezető, óraadó oktató. E-mail: hangyadora@gmail.com

publikált munkája, melyben a gyógyandragógia alapelveit írja le, továbbá *Gordosné Szabó Anna* Bevezetés a gyógypedagógiába c. 1995-ös könyve. Utóbbi szerint mind a „szűkebb, mind a tágabb értelemben vett gyógypedagógia kutatási területe egyre mélyül és kiszélesedik, másrészt belső diszciplinarendszerük több dimenzióban is kiépül” (*Gordosné Szabó Anna*, 1995. 78.). A gyógyandragógiát *Gordosné Szabó Anna* a törvényszerűségeket feltáró általános gyógypedagógiai diszciplinák között említi. Szerinte „a permanens nevelés fontosságának széleskörű felismerése és megvalósítása a felnőtt és időskorú fogyatékossgal élő személyek pedagógiai aspektusú vizsgálatát is várhatóan felerősíti és a gyógyandragógia, valamint a gyógygyerontagógia emancipálódását is meghozza” (*Gordosné Szabó Anna*, 1995. 82.).

Az esélyegyenlőség, a „fogyatékossgügy” napjainkban prioritásként jelenik meg. Véleményem szerint a prioritás e kérdés ügyében nem kor függvénye, mindenkor érvényesülnie szükséges. A társadalmi tudat, s az azzal járó befogadókészség, a szolidaritás eszménye nem idő vagy kor által meghatározandó, sokkal inkább magunkénak tudott mentalitás, melyet a személyiségünk hordoz. A „Segély helyett esély” elv érvényesülésével, a megfelelő képesítés hozadékaként nő a fogyatékossgal élő személyek önbecsülése, önbizalma, s ezáltal bekapcsolódhatnak a munka világába és nem csupán a társadalom érzelmi elfogadására számíthatnak.

Fókuszban a fogalmak

Könczei György szerint nincs még egy olyan fogalom, amely tartalmát és a hozzá fűződő értékeket figyelembe véve olyan módosuláson ment volna keresztül, mint a fogyatékossg definíciója (*Könczei*, 2009). A fogyatékossg definíciójának tartalma különleges hatással van arra, hogy a kormányzatok és egyéb szervezetek milyenek tekintik a fogyatékossgal élő embereket és hogyan kezelik ügyüket (Európai Bizottság, 2002). A fogyatékossgal élő és a megváltozott munkaképességű emberekkel kapcsolatos fogalmak körülírását indokolja, hogy az egyes közösségi, nemzetközi és nemzeti dokumentumokban, szabályzóknak eltérő tartalommal használnak ugyanazon fogalmakat.

A problémát észlelve a Brunel Egyetem elkészítette „A fogyatékossg definíciói Európában összehasonlító elemzés” című tanulmányát 2002-ben. A tanulmányban három fontos területet tekintenek át: (1) a fogyatékossg felmérésének gyakorlatát, (2) azt, hogy kit tekint a szociálpolitika fogyatékossgal élő személynek és azt (3) hogy kit tekint a foglalkoztatáspolitikai fogyatékossgal élő személynek. Jelentős erénye a kötetnek, hogy a fogyatékossg definíciójával kapcsolatos, lényegében összes – az Európai Unión belüli – megközelítést bemutatja, megfelelően széleskörű kutatási alapokon nyugszik, és ráadásul kiválóan használható akkor, ha az egyes EU-tagállamok fogyatékossgal kapcsolatos megközelítéseit kívánjuk értelmezni (*Könczei*, 2009). Az egyes tagállamok saját nyelvén a legfontosabb fogalmakat is listázza. Az elemzésből kiderül, hogy hazánkban sem, de más országok gyakorlatában sem létezett egységes gyakorlat sem a minősítésre, sem az ellátásokra, sem pedig a jogosultságok megállapításra. A kutatás elindítása nagyon fontos mozzanat, hiszen ez indította el az Európai Bizottságban az egységesítés irányába ható folyamatokat. A tanulmány megjelenésekor Magyarországon összesen 79 törvényben alkalmazták a „fogyatékos” szót, de mellette megjelent a sérült, az akadályozott, a rokkant, de még a „nyomorék” kifejezés is például egy 1990-es alkotmánybíróági határozat indoklásában, és a „gyengeelméjű” szó is megtalálható volt a büntetőjog gyakorlatában.

Véleményem szerint hazánkban az eltelt idő alatt óriási (pozitív) előrelépés tapasztalható ezen a területen. De a szabályozásban ágazatonként, illetve sokszor ágazatokon belül szolgáltatásonként és ellátásonként más és más módon határozzuk meg, hogy ki tekinthető fogyatékossgal élő személynek, de talán még fontosabbak

a minősítés kritériumai. A hazai szakirodalom is különböző formákban használ bizonyos fogalmakat attól függően, hogy milyen szak-, tudományterület, ágazat bemutatására irányulnak.

A legnagyobb akadályt a fogyatékosággal élő embereket érintő kérdések tárgyában hozott nemzeti döntések kölcsönös elismerése jelentette, – mely akadály a mai napig felfedezhető – mivel a különböző nemzeti törvények és szabályozók máshogyan rögzítik a fogyatékoságot meghatározó definíciókat és kritériumokat. Ez volt az elsődleges motivációja a tanulmány elkészítésének, melyre a Foglalkoztatási és Szociális Ügyek Főigazgatósága kérte fel a Brunel Egyetemet. A legnagyobb értéke talán egyfajta „gondolat-ébresztő” funkciója a különböző szakpolitikai intézkedésekről és arról, hogy a meghatározott definíciók milyen módon tudják befolyásolni a különböző szakpolitikai intézkedéseket.

Egyértelműen megállapítható, hogy a definíciók kérdése döntő fontosságú a fogyatékosággal összefüggő intézkedések kidolgozásához és annak megértéséhez, hogy e terület fejleményei milyen kölcsönhatásban állnak más, kiemelten fontos szakmapolitikai területekkel, mint például a diszkriminációellenesség, a különböző jövedelemtámogató programok és végül, de nem utolsósorban a munkaerő-piaci politika egésze (Európai Bizottság, 2009).

Annak ellenére tehát, hogy a definíciók eltérőek tagállamonként (de mindegyikben a következő alfejezetben tárgyalt emberi jogi és társadalmi megközelítés figyelhető meg) mindenhol egyértelmű és határozott oktatáspolitikai cél az integráció és az esélyegyenlőség biztosítása.

Hazai fogalmi körkép

A 2011. évi magyar népszámlálási adatok² szerint a fogyatékosággal élő emberek száma 457 ezer fő, a népesség 4,6 százaléka. A magukat tartós betegnek vallók iskolai végzettsége valamennyi végzettségi szintet tekintve kissé alacsonyabb, mint a teljes népességé, azzal összefüggésben, hogy kisebb arányban kerülnek ki a magasabb végzettséggel rendelkező fiatalabb korosztályokból. A népesség egészségi állapotát jellemző témák közül a fogyatékoságról, az adott korra jellemző betegségről a korábbi népszámlálások is tartalmaztak kérdéseket. Betegséggel kapcsolatos kérdés azonban utoljára 1930-ban volt része a programnak. 2011-ben a népszámlálási kérdőívben a fogyatékoság meglétén és annak típusán kívül a tartós betegségre vonatkozó kérdés is szerepelt. Ennek oka – az információ hiánypótló jellegén túl – az volt, hogy 2001-ben azok, akik nem fogyatékosággal élő személyek voltak, de egészségi állapotukat rossznak ítélték, nem találtak válaszlehetőséget a kérdőívben, így az „egyéb” fogyatékos kategóriát jelölték meg, megnehezítve ezzel a ténylegesen fogyatékosággal élők megkülönböztetését a tartós betegektől és a fogyatékosággal élő emberek valós számának a megállapítását. A kérdések elválasztása helyesnek bizonyult: a fogyatékosággal élő személyek közül viszonylag kevesen voltak, akik nem találták meg a rájuk vonatkozó kategóriát, ezért az „egyéb” választ jelölték, ugyanakkor meglehetősen sok, 1648 ezer tartós beteget talált a népszámlálás. Véleményem szerint ez is jól mutatja, hogy mennyire nehéz Magyarországon is csupán a népszámlálási adatok összehasonlítása a fogyatékoságra vonatkozóan, hiszen rendszeresen változnak az adatfelvételi lapok ezen elemei.

2. A népszámlálás módszertani anyagában leírtak szerint fogyatékoságnak tekintik azt a maradandó állapotot vagy sajátosságot, amikor a személy a testi, értelmi, érzékszervi vagy kommunikációs képességét számottevően vagy egyáltalán nem bírja el és ez jelentős mértékben gátolja a társadalmi életben való részvételében a megszokott, a hagyományosan elvárható életvitel gyakorlásában. Tartós betegségnak pedig az olyan tartós egészségkárosodás számít, amely jelenleg nem gyógyítható, de gyógyszerekkel vagy más terápiákkal kezelhető (pl. cukorbetegség, asztma, tüdőbaj, magas vérnyomás, daganatos betegségek, szív- és érrendszeri betegségek, ízületi betegségek).

Elengedhetetlen azonban bizonyos fogalmakat egymás mellett megvizsgálunk és összehasonlítunk a tanulmány szempontjából is. Ilyen a fogyatékoság és a megváltozott munkaképesség. A fogyatékosággal élő személy fogalma az elmúlt években sokat változott, mint ahogyan, mint társadalmi csoporttal való foglalkozás is. A hangsúly az aktív megoldásokra helyeződött át, az alkalmazkodás helyett az integráció elve a háttérből előtérbe került (Brebán, 2009), az inklúzió folyamata pedig erőteljesebbé vált.

Az 1998. évi XXVI. törvény módosításáról szóló 2013. évi LXII. törvény értelmében fogyatékosággal élő személy *„az a személy, aki tartósan vagy véglegesen olyan érzékszervi, kommunikációs, fizikai, értelmi, pszichoszociális károsodással – illetve ezek bármilyen halmozódásával – él, amely a környezeti, társadalmi és egyéb jelentős akadályokkal kölcsönhatásban a hatékony és másokkal egyenlő társadalmi részvételt korlátozza vagy gátolja”*. Ezt a megközelítést veszi alapul az új 2013. évi LXXVII. törvény a felnőttképzésről. Erre a fogalomra nagyon komoly hatást gyakorolt már a WHO új terminológiája, melyben erősen hangsúlyos a fogyatékoság paternalista, illetve betegségközpontú megközelítése helyett a környezet és a társadalom szerepe és felelőssége a fogyatékosággal élő személyek integrációjában.

A Fogyatékosággal Élő Személyek Jogairól szóló ENSZ Egyezmény szerint *„fogyatékosággal élő minden olyan személy, aki hosszan tartó fizikai, értelmi, szellemi vagy érzékszervi károsodással él, amely számos egyéb akadállyal együtt korlátozhatja az adott személy teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását”* (ENSZ, 2006). A hazai, legfrissebb fogyatékoságra vonatkozó definícióban egyértelműen felfedezhető az ENSZ Egyezmény hatása és adaptációja. Az 1991. évi IV. törvény szerint: *„megváltozott munkaképességű személy olyan személyt jelöl, aki testi vagy szellemi fogyatékos, vagy akinek az orvosi rehabilitációt követően munkavállalási és munkahely megtartási esélyei testi vagy szellemi károsodása miatt csökkennek”* (1991. ÉVI IV. TV. 58.§ (5) M)).

A tanulmányban mindenképpen említenünk kell a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól szóló 2011. évi CXCI. törvényt, mely megszüntette a rokkantnyugdíj-rendszert és bevezette helyette a komplex rehabilitáció és a kétkategóriás ellátás rendszerét. A törvény deklarált célja a megváltozott munkaképességű személyek megmaradt, fejleszthető képességeire épülő, foglalkoztatás alapú rehabilitációjának, társadalmi reintegrációjának, foglalkoztatásának elősegítése, továbbá a kieső jövedelem miatti keresetpótlás. A törvény szerint megváltozott munkaképességű személynek minősül az, aki legalább 40 százalékos egészségkárosodással és erről szóló szakvéleménnyel rendelkezik.

Néhány gondolat a fogyatékosággal élő felnőttek képzéséről

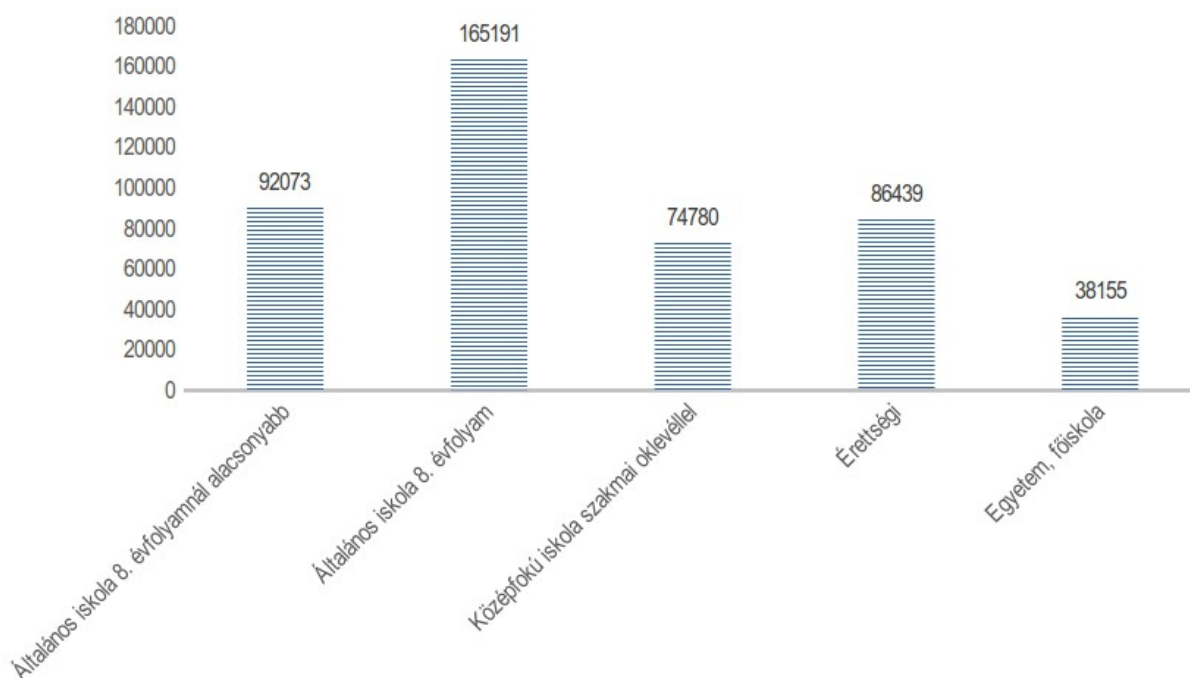
A módszer azt a célt szolgálja a képzések kapcsán, hogy valamilyen kitűzött célt a lehető legbiztonságosabban, legteljesebben és leggazdaságosabban érjünk el. A módszerek kiválasztásának központi kérdése a felnőttkori tanulás sajátosságainak figyelembevétele. Míg a közoktatásban a közoktatási törvény szabályozza, hogy egyes szinteken és intézményekben milyen végzettséggel és készségekkel, kompetenciákkal lehet oktatni, addig a felnőttképzésben ilyen jellegű előírásokkal nem igen találkozunk. A szakmai képzettség egyértelmű elvárás, azonban kevés figyelem szereződik a felnőttképzésben dolgozók módszertani-andragógiai felkészültségére, pedig a hátrányos helyzetű és speciális képzési sajátosságokkal bíró csoportok esetében jelentős oktatási-tanulási irányítási kompetenciára van szükség a sikeres együttműködés érdekében. Nagy jelentőséggel bír a tanácsadás-orientálás mellett a segítő-támogató szerep, valamint a szociálpszichológiai felkészültség a tanulási folyamatok megindulásánál és fenntartásánál (Cserné, 2006).

A képzéseket megvalósítók esetében úgy vélem, hogy a szakmai felkészültség mellett elengedhetetlen kompetencia többek között az empátia, a tolerancia, a türelem, a felelősségtudat, a kapcsolatteremtő és – fenn-tartó képesség, a motiválókészség és a problémaelemzés, feltárás és megoldás képessége. Számolnunk kell különböző mentális problémák leküzdésével, valamint kiemelt hangsúlyt kell, hogy kapjon az egyénre szabott, differenciált fejlesztés, azon belül is a tanulási, képzettségi és készséggel kapcsolatos problémák leküzdése. Elengedhetetlenül fontos az önismeret fejlesztése és a megfelelő önkép kialakítása, valamint a megfelelő motiválás, hiszen tanulási motiváció nélkül nem következhet be az önfejlesztés, önfejlődés iránti igény fenntartása. Kiemelt hangsúllyal kell kezelni a meglévő, megmaradt képességek azonosítását, mely sikertényezőként funkcionálhat a képzések során és elkerülhetővé teszi a kudarcélményt.

A téma aktualitása

„Az esélyegyenlőség nem azt jelenti, hogy mindenki egyforma cipőben fut, hanem hogy ki-ki olyan cipőt kap, ami az ő lábára való.” (Jelenits István)

A 2011. évi magyarországi népszámlálási adatok szerint a fogyatékosággal élő személyek 20,16%-a az általános iskola 8. évfolyamánál alacsonyabb végzettséggel sem, 36,18%-a általános iskola befejezett 8. évfolyamával rendelkezik. Érettségivel a fogyatékosággal élő személyek 22,46%-a, középfokú iskolai végzettséggel, szakmai oklevéllel 16,99%-a, mely meglehetősen alacsony arány (1. ábra). A diplomások aránya csupán 11,41%. (KSH, 2013) Ezek mögött az adatok mögött okként feltételezhető a fogyatékosággal élő személyek oktatáshoz való hozzáféréseinek alacsonyabb szintje. A 2011. évi népszámlálás során a bevallottan fogyatékosággal élők közül 110 541 fő jelölte meg, hogy fogyatékosága akadályozza a tanulásban és a munkavállalásban egyaránt.

1. ábra: A fogyatékosággal élő emberek iskolai végzettség szerinti megoszlása (fő). Forrás: KSH, 2013 adatai alapján saját szerkesztés

Fogyatékoság típusa, tartós betegség	Összesen	Általános iskola		Középiskola		Egyetem, főiskola stb.
		8. évfolyamnál alacsonyabb	8. évfolyam	Középfokú iskola érettségi nélkül, szakmai oklevéllel	Érettséggel	
Mozgássérült	232 206	36 300	86 501	40 234	48 182	20 989
Gyengénlátó, aliglátó	73 430	13 532	28 283	10 671	14 691	6 253
Vak	9 054	2 167	3 397	1 172	1 580	738
Nagyothalló	63 014	12 994	23 404	7 860	12 176	6 580
Siket	8 571	1 972	2 755	2 468	1 020	356
Súlyos belszervi fogyatékos	46 648	6 853	16 434	9 572	9 808	3 981
Mentálisan sérült (pszichés sérült)	46 265	9 425	16 839	8 664	8 482	2 855
Értelmi fogyatékos	42 779	25 642	13 712	2 473	693	259
Beszédhibás	14 528	5 057	4 429	2 328	1 843	871
Beszéd fogyatékos	10 913	5 557	2 861	1 224	877	394
Autista	5 120	3 492	1 039	269	244	76
Siketvak (látás- és hallássérült)	3 262	772	1 247	521	522	200
Egyéb	2 277	375	532	354	656	360
Ismeretlen	3 180	602	1 055	603	637	283
Összesen	561 247	124 740	202 488	88 413	101 411	44 195
Fogyatékosággal élők	456 638	92 073	165 191	74 780	86 439	38 155

1 táblázat: A fogyatékosággal élő emberek és a tartósan betegek legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerinti megoszlása. A 2011. évi adatok alapján mutatja fogyatékosággal élők fogyatékoság és tartósan betegek legmagasabb befejezett iskola végzettség szerinti megoszlását. A táblázat tartalmazza a fogyatékoság típusai szerinti felosztást is. Forrás:

KSH, 2013

A felnőttképzés nem csupán szakmai ismeretek, kompetenciák, készségek fejlődéséhez járul hozzá, hanem hozzásegíthet a társadalom periferiáján rekedt emberek aktív társadalmi szerepvállalásához. Ha a fogyatékosággal élő személy számára előnyös, lehetősége és joga van integrált oktatásban, képzésben való részvételre, amelyben biztosítani szükséges a sajátos feltételeket. A fogyatékosággal élő személy csak bizonyos képességeiben akadályozott, melynek pontos meghatározása szükséges, hiszen az akadályozott képességen kívül nem kell más következményekkel számolni, így az oktatásba való bevonás ennek az akadályozott képességnek a megfelelő kompenzálásán múlik (Rettegi, 2009). A fogyatékosággal élő emberek számára valós lehetősége-

ket, megfelelő alapot adhat az integrációhoz egy befogadó, inkluzív és akadálymentes oktatási rendszer (Lóvász, 2006). „Az egyetemes tervezés valamennyi felhasználóra egyformán tekint, míg az ésszerű alkalmazkodás³ különbséget tesz közöttük. Mindkét megközelítésnek azonban ugyanaz a célja, a teljesen akadálymentes megközelítés megvalósítása, mely biztosítja a társadalomban valamennyi fogyatékosággal élő személy számára a többiekkel egyenlő alapokon történő teljes befogadást (Lord és mtsai., 2009). Egyértelmű, hogy senki sem élvezheti emberi jogait, ha ahhoz nincs hozzáférése.

Az egész életen át tartó tanulás, illetve az egész életen át tartó oktatás koncepciója az 1970-es évek óta kezd egyre inkább általánossá válni. Eleinte ez a kifejezés csak a felnőttek folyamatos, visszatérő iskolarendszerű oktatására vonatkozott, sokan értelmezik így napjainkban is. Hivatalos jelentését az OECD-országok oktatási minisztereinek 1996-ban megtartott értekezletén kapta meg, amikor a konferencia résztvevői az egész életen át tartó tanulás célját tárgyalták. *Ennek értelmében az egész életen át tartó tanulás egy születéstől a halálig tartó szándékos tanulási tevékenység, amelynek célja, hogy fejlessze valamennyi egyén ismereteit és kompetenciáját, akik részt kívánnak venni a tanulási folyamatokban.* Az 1990-es évek közepére kialakult egyfajta egyetértés mind az UNESCO és mind az OECD, továbbá az Európai Unió részéről is, hogy az egész életen át tartó tanulás nem csupán az egyén lehető legnagyobb fejlődését bontakoztatja ki és segíti elő a versenyképességét, hanem a társadalmi kirekesztőség egyik leghatékonyabb eszköze („Tanítani és tanulni – a tanulás társadalma felé” című Fehér könyv, 1995). Ebből kifolyólag az Európai Unió határozottan támogatja azt az elgondolást, hogy az egész életen át tartó tanulóhoz való egyenlő esélyű, akadálymentes hozzáférés a társadalmi integráció és az esélyegyenlőség biztosítása érdekében kulcsfontosságú tényező (Harangi, 2004).

A 2015–2025 közötti időszakra vonatkozó Országos Fogyatékoságügyi Program kiemeli a fogyatékosággal élő személyek népszámlálási adataira hivatkozva, hogy a legmagasabb iskolai végzettségre vonatkozó adatok jóval elmaradnak a társadalom egészére vonatkozó mutatóktól. A Program⁴ szerint: *„A fogyatékos személyek útja a számukra megélhetést biztosító végzettség megszerzéséig állapotukból fakadóan többnyire lényegesen szövevényesebb, mint ép társaiké. Ezért fontos, hogy a fenti célokat támogató szakpolitikák a korai intervenció, nevelés, oktatás, képzés és egész életen át tartó tanulás egyes szakaszait összefüggő folyamatként, komplexen kezeljék, és ennek megfelelően, összehangoltan tervezzék a szükséges fejlesztéseket. Az iskolai szocializáció meghatározó tényező a továbbtanulás, a későbbi munkahelyszerzés és munkavégzés, az önálló életpálya alakítása, és így végső soron a társadalmi integráció tekintetében is.”*

A fogyatékosággal élő és megváltozott munkaképességű személyek alacsonyabb iskolai végzettsége egyértelműen kihat a munkaerő-piaci lehetőségekre és ennek következtében a megváltozott munkaképességű emberek nemzetközi összehasonlításában alacsonyabb foglalkoztatási rátájára. Az iskolarendszeren kívüli felnőttképzés⁵ szerepe ezért – mind a képzés, mind az át- és továbbképzés szempontjából – rendkívül meghatározó lehet.

Az Európa 2020 Stratégia az intelligens, a fenntartható és az inkluzív növekedést jelöli meg elérendő célként a tagországok számára. Előírja, hogy az Unióban 2020-ra 75%-ra emelkedjen a 20–64 éves népesség fog-

3. Az ésszerű alkalmazkodás az elengedhetetlen és megfelelő módosításokat és változtatásokat jelenti, amelyek nem jelentenek indokolatlan és aránytalan terheket és adott esetben szükségesek, hogy biztosítsák a fogyatékosággal élő személy alapvető emberi jogainak és szabadságainak a mindenkit megillető, egyenlő mértékű élvezetét, valamint gyakorlását.
4. A Program beavatkozási területei és tematikus céljai között megtalálható a szakképzés, felnőttképzés (3.3).
5. Iskolarendszeren kívüli képzés alatt a 2013. évi LXXVII. törvény a felnőttképzésről értelmében olyan képzést értünk, amelynek résztvevői nem állnak a képző intézménnyel – a nemzeti köznevelésről szóló törvényben vagy a nemzeti felsőoktatásról szóló törvényben meghatározott – tanulói vagy hallgatói jogviszonyban.

lalkoztatási rátája (Európai bizottság, 2010). Az európai tagállamok körében az intelligens, a fenntartható és az inkluzív növekedés megvalósításának kulcseleme az élethosszig tartó tanulás megvalósulása: az oktatás és képzés világának kiszélesítése, hatékonyságának növelése, közeledés a tanuló társadalom eszményének megvalósulásához. Az Európai Fogyatékosági Stratégia 2010–2020 keretét biztosít a fogyatékossgal élő személyek helyzetének megoldására irányuló európai szintű fellépésnek és nemzeti szintű intézkedéseknek egyaránt. A stratégia szerint a fogyatékossgal élő személyek teljes körű gazdasági és társadalmi részvétele alapvetően fontos az Európa 2020 stratégia céljainak teljesüléséhez. Hangsúlyozza, hogy az Európa 2020 Stratégia azon célja, hogy 2020-ra 75%-ra emelkedjen a 20–64 éves népesség foglalkoztatási rátája a fogyatékossgal élő emberek bevonása nélkül nem teljesíthető. Ehhez szükség van az inkluzív oktatás és a személyre szabott tanulás támogatásának megteremtésére, a speciális szükségletek felismerésére és azokra a megfelelő módszertannal való reagálásra.

Az oktatás és képzés fellépési területtel kapcsolatosan az uniós fellépés a nemzeti erőfeszítéseket az Oktatás és képzés 2020, az európai oktatási és képzési együttműködés stratégiájának keretében támogatja annak érdekében, hogy lebontsák a fogyatékossgal élő személyek egész életen át tartó tanulási rendszerekhez való hozzáférését megnehezítő akadályokat. A stratégia kiemeli az inkluzív oktatás és a személyre szabott tanulás támogatását, a speciális szükségletek felismerését és a képzők képzésének fontosságát. Fontos kiemelnünk továbbá a Fogyatékossgal Élők Jogairól szóló ENSZ Egyezményt (2006) is, mely esetében a magyar kormány elsőként fejezte ki azt a szándékát, hogy magára nézve kötelezőnek ismeri el az Egyezményben foglaltakat. Az Egyezmény 24. cikke szerint *„a részes államok biztosítják, hogy a fogyatékossgal élő személyek hátrányos megkülönböztetés nélkül és másokkal azonos alapon férnek hozzá az általános felsőfokú oktatáshoz, a szakképzéshez, felnőttoktatáshoz és élethosszig tartó tanuláshoz. E célból biztosítják az ésszerű alkalmazkodást a fogyatékossgal élő személyek számára”* (ENSZ, 2006). A kutatáshoz szorosan kapcsolódik az Egyezmény 27. cikke, mely a munkavállalásról és a foglalkoztatásról rendelkezik. Kiemeli, hogy *„a részes államok védik és segítik a munkához való jog érvényesülését – ideértve azokat is, akik a munkavégzés ideje alatt váltak fogyatékossgal –, azáltal, hogy megteszik a szükséges lépéseket, akár törvényalkotás útján is, annak érdekében, hogy többek között: biztosítsák a fogyatékossgal élő személyek számára, hogy hatékonyan hozzáférjenek az általános szakmai és pályaválasztási tanácsadói programokhoz, a közvetítői szolgáltatásokhoz, valamint a szakképzéshez és továbbképzésekhez”* (ENSZ, 2006).

A közösségi politika hazai hatásai

Az oktatás társadalmi funkciói – A felnőttképzés jogszabályi környezete

A Széll Kálmán Terv alapján, az EU 2020 Stratégia kiemelt céljaihoz kapcsolódóan Magyarország 2020-ig a 20–64 éves korosztályra vonatkozóan a kiemelt intézkedések között szerepel a megváltozott munkaképességű emberek foglalkoztatásának elősegítése. A munkaerő-kínálat bővítésének prioritásai között szerepel a megváltozott munkaképességű munkavállalók munkaerő-piacra való belépésének vagy visszatérésének a támogatása. Ennek érdekében 2012. január elsejétől, a rokkantsági és a rehabilitációs ellátás bevezetésével jelentősen átalakult a megváltozott munkaképességű emberek támogatási rendszere Magyarországon. A megváltozott munkaképességű személyeket érintő támogatási rendszer megváltoztatására irányuló kormányzati intézkedések azt mutatják, hogy a foglalkoztatási célkitűzések között kiemelten fontos szerepe van a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának elősegítésének és munkaerő-piacra történő (re)integrálásuknak. Az NRSZH (Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal) szerint azért volt szükség a megváltozott munkaképesség minősí-

tésének átalakítására, mert a rendszerváltást követően Magyarországon a szociális és foglalkoztatási problémák jelentős hányadára a válasz a korhatár előtti és a rokkantnyugdíjazás volt. Ebből következett az, hogy a társadalmi gondok rossz kezelésének következményeként egy, a biztosítási elveket és szociális szempontokat teljesen összekeverő ellátási rendszer jött létre. A régi struktúrában a megváltozott munkaképességű személyek életük végéig társadalmi passzivitásba szorultak. A komplex minősítési eljárásban a megmaradt egészségi állapotot, valamint a hasznosítható képességek feltárása és fejleszthetősége váltotta az addig csupán a munkaképesség csökkenését felmérő vizsgálati módszereket. A komplex minősítés célja a megmaradt egészségi állapot hasznosítása: a rehabilitáció előkészítése annak érdekében, hogy a minősített személy sikeresen visszatérhessenek a nyílt, vagy védett munkaerőpiacra (NRSZH, 2014).

A hátrányos helyzetű munkavállalók iránti kereslet mutat pozitív tendenciákat, azonban a bizonyos képességekben akadályozott személyek felkészültsége, szakmai tudása, valamint a munkáltatók által keresett képességek és kompetenciák között nincs meg a megfelelő harmónia (Gere-Szellő, 2007; Hangya, 2013). A megváltozott rendszer kapcsán kiemelt partnerekként kell kezelnünk a felnőttképzési intézményeket, hiszen az új szakmai ismeretek elsajátításában, a meglévők frissítésében, az át- és továbbképzésben, a készségek és kompetenciák fejlesztésében hangsúlyos feladat hárul rájuk. A megváltozott munkaképességű és fogyatékosággal élő emberek munkaerő-piaci pozícióját a kvalifikáció, a gyakorlat és a kulcsképeségek is meghatározzák és ezek alacsony szintje, illetőleg ezek hiánya még tovább halmozza a hátrányait. A fogyatékosággal élők és a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztathatóságának javítása elsősorban képzésbe történő bevonásukkal érhető el, ehhez azonban speciális tudású szakemberek, másrészt fokozott személyi, tárgyi és módszertani feltételek szükségesek (Hangya, 2013).

Számos kutatás, adatgyűjtés, felmérés megállapítja, hogy a fogyatékosággal élő felnőttek képzettségi szintje jelentősen elmarad a nem fogyatékos népesség képzettségi szintjétől. Nem létezik azonban egy kidolgozott stratégia mentén működő, kifejezetten a fogyatékosággal élő személyek egész életen át tartó tanulását, képzését és továbbképzését biztosító képzési rendszer (Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB-4832/2012. sz. ügyben). Az Ombudsman 2012-ben indított „A Munka Méltósága” c. projektje során megkérdezett különböző fogyatékosági csoportok érdekvédelmi szervezetei kivétel nélkül arról számoltak be, hogy tapasztalataik szerint az integráltan megvalósuló képzések szükséges személyi és tárgyi feltételei nem állnak rendelkezésre. Ebből az következik, hogy a különböző jogszabályok és rendeletek által biztosított integrált és egyenlő eséllyel történő képzésben való részvétel lehetősége mindenki számára nyitva áll, de inkább egy elvi lehetőség marad. A valódi részvételt leginkább a felnőttképzési intézmények attitűdje határozza meg, továbbá jelentősen függ a képzések finanszírozási formájától.

Magyarország egész életen át tartó tanulás szakpolitikájának Keretstratégiája a 2014-2020 közötti időszakra⁶ a specifikus célok és beavatkozási területek között említi a munkaerő-piaci szempontból hátrányos helyzetű, beleértve a megváltozott munkaképességű emberek foglalkoztathatóságának javítását, illetve munkaerő-piaci integrációjuknak elősegítését az oktatás, képzés, tanulás által. A Keretstratégia szerint: „A munka világából tartósan kiszorult hátrányos helyzetű emberek számára ahhoz, hogy eséllyel tudjanak megjelenni a munka világában, többirányú összehangolt beavatkozásra van szükség: az elhelyezkedés ösztönzése mellett egyénre szabott segítségnyújtásra, tanácsadásra, a kulturális és társadalmi tőke növelésére, öngyógyító képességének erősítésére,

6. A Kormány 1603/2014. (XI. 4.) Korm. határozata a Magyar nemzeti társadalmi felzárkózási stratégia II., Az egész életen át tartó tanulás szakpolitikájának keretstratégiája, a Köznevelés-fejlesztési stratégia, továbbá a Végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia elfogadásáról In: *Magyar Közlöny*, 2014. évi 150. szám, 2014. november 4.

mentorálásra, munkatapasztalat szerzésre és ezen idő alatt megélhetési támogatásra, egyfajta „inkubációra”. Nehezen férnek hozzá a folyamatos mentorálással támogatott tanulási lehetőségekhez. A már létrehozott ilyen célú (pl. nyitott tanulási) központok hálózatának kiterjesztésével biztosítjuk az inaktív személyeknek az igényeikre szabott, a fenntartható életmódot és a helyi igényekhez illeszkedő foglalkoztathatóságot javító kompetenciákra irányuló tanulási programokat. A célcsoport többsége alapfokú iskolai végzettséggel nem rendelkezik vagy szakmai kompetenciái rendkívül hiányosak, végzettségük nincsen. Esetükben elsődlegesen olyan komplex készség és kompetencia központú képzésekre van szükség, melyek a társadalmi integráció egyidejű növelésével összhangban kívánják megteremteni a foglalkoztatáshoz nélkülözhetetlen készségek biztosítását.” A valódi integrációhoz szükségesnek tartja a különböző kompetenciafejlesztésre irányuló felnőttképzési programokat, a fogyatékosokkal élő, megváltozott munkaképességűek, mentális egészségkárosultak és a felépülőben lévő szenvedélybetegek rehabilitációjához kapcsolódó képzéseket.

Ha elemezzük az OSAP⁷ adatait, akkor láthatjuk, hogy 2012/2013/2014-es éveket tekintve megsokszorozódott azoknak a személyeknek a száma, akik a képzés jellege szerint hátrányos helyzetűek felzárkóztató képzésében vettek részt (2012: 2914 fő; 2013: 5019 fő; 2014: 36 823 fő; 2015: 8379 fő), illetve ugyanez igaz azokra, akik a képzés jellege szerint megváltozott munkaképességű személyek rehabilitációs képzésében vettek részt (2012: 453 fő; 2013: 827 fő; 2014: 2869 fő; 2015: 896 fő). Ugyanúgy növekedés figyelhető meg az indított tanfolyamok számában is az elmúlt 3 évre lebontva a hátrányos helyzetűek felzárkóztató (2012: 175 db; 2013: 310db; 2014: 1847 db; 2015: 599 db), valamint a megváltozott munkaképességűek rehabilitációs képzésére ((2012: 34 db; 2013: 27 db; 2014: 188 db; 2015: 69 db) vonatkoztatva. (OSAP, 2012, 2013, 2014, 2015) A 2015. évi eredmények pedig jól mutatják a rendelkezésre álló források szűkülését, illetve véleményem szerint az átmenetet a TÁMOP és az új EFOP pályázataik között. Az EFOP programok, kiemelten az NRSZH megvalósításában induló EFOP 1.1.1. kiemelten kezeli a társadalmi integráció kérdésében a felnőttképzés szerepét, többek között támogatott képzések biztosításával.

A 2013. évi LXXVII. törvény a felnőttképzésről meghatározza a fogyatékos felnőtt fogalmát és rendelkezik a felnőttképzési normatív támogatásról.⁸ A törvényhez kapcsolódó 393/2013. (XI. 12.) Korm. rendelet 2 pontjának 16. §-a pedig kimondja, hogy engedély csak annak a kérelmezőnek adható, aki rendelkezik – a (2), valamint a (4) és (5) bekezdésben foglalt eltéréssel – a (3) bekezdésben és az 1. és 2. mellékletben meghatározott tárgyi, valamint a (7) bekezdésben foglalt személyi feltételekkel. A (2) szerint a felnőttképzést folytató intézménynek a 2. mellékletben meghatározott tárgyi feltételeket abban az esetben kell biztosítania, ha a képzési program alapján megvalósuló képzésbe fogyatékos felnőttek is bekapcsolódnak. A felnőttképzést folytató intézménynek a tárgyi feltételek közül azokkal kell rendelkeznie, amelyek a képzésbe bekapcsolódó fogyatékos felnőtt számára lehetővé teszik, hogy állapotának megfelelő önállósággal vehessen részt a képzésben. A rendelet alapján a mellékletek táblázataiban felsorolt eszközök, felszerelések helyettesíthetők az érintett eszköz, felszerelés funkcióját kiváltó, korszerű eszközökkel, felszerelésekkel.

A mai magyar társadalom előtt nagyon aktuális feladatok állnak – gazdaság versenyképessége, (hátrányos helyzetű) munkanélküliek visszajuttatása a munka világába – melyek ráirányítják a figyelmet azokra az andragógiai szempontból speciális célcsoportokra, melyek képzése az EU-s és hazai dokumentumokban is kiemelt fel-

7. Országos Statisztikai Adatszolgáltatási Program.

8. A 2013. évi LXXVII. törvény 12. pontja szerint fogyatékos felnőtt: „a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény 4. § a) pontjában meghatározott, a súlyos fogyatékoság minősítésének és felülvizsgálatának, valamint a fogyatékosági támogatás folyósításának szabályairól szóló kormányrendeletben szereplő mértékű fogyatékosággal rendelkező személy, amennyiben e törvény alkalmazásában felnőttnek minősül...”

adatként jelenik meg (*Kraiciné, 2012; EB, 2010*). Ebben a helyzetben rendkívül fontos kérdés, hogy a felnőttképzési szektor felkészült-e a feladatra? Rendelkezik-e speciális tudású szakemberekkel?⁹

A felnőttképzési kutatások és innovációk között megtalálhatóak a hátrányos helyzetű társadalmi csoport esélyegyenlőségének elősegítését célzó multikulturális felnőttképzési kutatások, azonban kevés köztük az, amely kifejezetten a fogyatékosággal élő és megváltozott munkaképességű személyeket állítaná a középpontba. A felnőttképzés a problémát megoldani egyedül nem képes, de méltán vállalhat, illetve tud szerepet vállalni a fogyatékosággal élő személyek munkaerő-piaci integrációjának elősegítésében. A felnőttképzés nem csupán szakmai ismeretek, kompetenciák, készségek fejlődéséhez járul hozzá, hanem hozzásegíthet a társadalom periferiáján rekedt emberek aktív társadalmi szerepvállalásához.

A téma aktualitását mutatja továbbá az is, hogy szembe kell néznünk azzal a demográfiai és gazdasági kihívással, hogy a következő 25 évben majdnem 21 millió fővel kevesebb aktív korú európai polgár lesz, valamint a növekedési potenciál átlagosan az elmúlt időszak közel 3%-ról 2040-ben 1%-ra fog csökkenni. Az európai népesség elöregedésének súlyosságát a következő tendenciákkal írhatjuk le. A következő 30 évben a 24 év alatti európaiak száma 15%-kal fog csökkenni. Minden 3. európai lesz idősebb 60 évnél, minden 10. pedig 80 évnél. Ha a jelenlegi tendenciák nem változnak, akkor a népesség elöregedéséből fakadó szociális többletterhek sokszorozódni fognak. Az OECD adatai szerint a fogyatékosággal kapcsolatos kiadások az EU-tagállamok nemzeti szociális költségvetéseinek harmadik legnagyobb tételét képezik – az öregségi és egészségügyi kiadások után – megelőzve a munkanélküliséggel kapcsolatos kiadásokat (*Laki, 2013*). A demográfiai változások Magyarországon is hasonlóképpen zajlanak. A 60 évnél idősebbek száma Magyarországon is emelkedik. Mindezekből az következik, hogy a munka termelékenységében drámai változások várhatók. Magyarország lakóinak száma az 1980-as évek eleje óta egyre kevesebb, 1981 és 2009 között közel 700 ezer fővel csökkent az ország népessége. Jelenleg a magyar népesség több mint egyötöde betöltötte a 60. életévét, illetve minden hatodik polgár elmúlt 65 éves és folyamatosan emelkedik az öregedési index. A 45 év felettek létszáma mind létszámukban, mind pedig a népességen belüli arányát tekintve jelentősen megnövekedett, ezzel szemben viszont a 25 év alattiak létszáma nagymértékben visszaesett. Ez a korcsoport az idősebb korosztályt jelenti a munkavállalói korú népesség körében. Mindez igen magas eltartottsági rátát eredményez, mely a jövőben, intervenció hiányában exponenciálisan növekedhet. Az előrebecslési modellek szerint az idősek aránya hazánkban folyamatosan és jelentős mértékben emelkedni fog. A már most tapasztalt demográfiai változások jelentős hatást gyakorolnak a társadalomra, s a gazdaságra egyaránt. Következésképpen az oktatási és képzési kínálatra, illetve az igényekre is. (*Hablicsek, 2009*)

Az elmúlt években az oktatáspolitikai változások új irányba mozdították el a hazai oktatási rendszert és ezen belül a szakképzés és a felnőttképzés területét is. A társadalmi környezet folyamatos változása, a gazdasági növekedés és a versenyképesség tudásfüggővé válása azt generálta, hogy a felnőttképzés szerepe az elmúlt húsz évben jelentősen nőtt. A felnőttképzés által megvalósítandó cél egyrészt a gazdaság, a tudás versenyképességének fejlesztése, másrészt a társadalmi kohézió, a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok felzárkóztatása, az esélyegyenlőség biztosítása. Éppen ezért a felnőttképzés kulcsfontosságú tényező a munkanélküliség és a társadalmi kirekesztődés elleni küzdelemben a foglalkoztatás- és a szociálpolitika szempontjából egyaránt. (*Far-*

9. A következő, a témában lefolytatott teljeskörű mintavételen alapuló, reprezentatív országos kutatás szolgált ezzel kapcsolatosan adatokat az esélyegyenlőség biztosításáról szóló fejezetében: *Farkas Éva, Farkas Erik, Hangya Dóra, Kovács Anett, Kulcsár Nárcisz és Leszkó Hajnalka (2012): Az akkreditált felnőttképzési intézmények működési jellemzői. Szeged, SZTE JGYPK FI. URL: <http://mek.oszk.hu/13400/13404/> Utolsó letöltés: 2016. november 5.*

kas, 2013; Hangya, 2013) Az oktatáspolitikán a hosszabb távú gondolkodást feltétlenül igénylik és indokolják az Európai Unió oktatáspolitikai trendjei és alapelvei, az Európa 2020 Stratégia prioritásai.

Az oktatáspolitikát két oldalról közelíthetjük meg. Egyrészt az oktatással kapcsolatos érdekek és hatalmi törekvések szférája, másrészt az oktatáspolitikát – ami hasonlóképpen, mint például az egészségügyi politika vagy a foglalkoztatáspolitikát, illetve más közpolitikának¹⁰ a része – az oktatásra vonatkozó cselekvési stratégiának az összessége, melyet policy-nak, szakpolitikának szokás nevezni (Farkas, 2013). A modern és innovatív oktatáspolitikának számos célja közül kiemelten kell kezelje a méltányosság kérdését. A hátrányos helyzetű személyekkel való oktatási célú foglalkozások szerepe egyre inkább felértékelődik, mivel a társadalmi felzárkóztatás, a társadalmi előre jutásban az iskolai végzettség, a képzettség komoly jelentőséggel bír. Azonban a társadalom tagjai nem egyformán, illetve nem egyenlő eséllyel képesek a lehetőségekhez hozzájutni (Halász, 2012; Farkas, 2013). Az oktatás és a képzés ma már nem csupán nemzeti, hanem globális ügy és kérdés, elismerten az európai uniós tagállamok versenyképességi tényezőjének tekinthető.

Befejező gondolatok

A multikulturális felnőttképzés Zrinszky szerint az andragógia egyik legígéretesebb ága (Zrinszky, 2008). Megvalósítandó célja egyrészt a gazdaság, a tudás versenyképességének fejlesztése, másrészt a társadalmi kohézió, valamint a hátrányos helyzetű rétegek felzárkóztatása, az esélyegyenlőség biztosítása, így a munkanélküliség és a társadalmi kirekesztődés elleni küzdelemben a felnőttképzés a foglalkoztatás- és a szociálpolitika kulcseszköze. Nyilvánvaló az, hogy a társadalmi előrejutásban a tudás és a szakképzettség rendkívül meghatározó, azonban – ahogyan azt többek között Csoma 2006-os tanulmányában is olvashattuk – a társadalom tagjai nem egyformán képesek „hozzájutni” (Farkas, 2013; Hangya, 2013).

Mindenekelőtt fontos a témát érintő különböző tudományterületek szakembereinek együttműködése, a ventillációja, hiszen a folyamatok mögött emberek vannak és ők a legfontosabbak. Ugyanezt erősíti az a tudományos folyamat, melyben a tanítási paradigmáról sokkal inkább áthelyeződött a hangsúly a tanulási paradigmára, ilyen formában pedig a tanuló felnőtt és szükségletei vannak a központi szerepben (Merriam-Caffarella-Baumgartner, 2007; Szakos, 2014). Egy 2014. évi Tempus Közalapítvány által szervezett konferencián hangzott el az a gondolat, mely azt gondolom teljes mértékben közvetíti a tanulmány témájának központi filozófiáját: „Senki ne gondolja azt, hogy ez nem az ő feladata.” Írtam már a szolidaritásról, mely az Európai Unió egyik alapelve. Heller Ágnes szerint a szolidaritás egyszersmind készség arra, hogy kezdjünk valamit a különböző társadalmi kérdésekkel, melyek (kutatási) problémaként merülnek fel napjainkban, mint például jelen esetünkben a felnőtt fogyatékosokkal élő emberek társadalomban elfoglalt helyzetének andragógiai kérdései. „Szolidárisnak lenni magába foglalja a „valamit tenni kellene” attitűdöt is” (Heller, 1996. 154–155.) – állítja Heller Ágnes és én is.

10. Az a terület, ahol a kormányzat tevékenykedik és ahol a cselekvési kötelezettsége is fennáll.

Szakirodalom

1. 1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról.
2. 1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról.
3. 2009. évi CXXXIX. törvény a 2011. évi népszámlálásról.
4. 2011. évi CXCI. törvény a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról.
5. 2013. évi LXII. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény módosításáról.
6. 2013. évi LXXVII. törvény a felnőttképzésről.
7. 393/2013. (XI. 12.) Korm. rendelet folytatásához szükséges engedélyezési eljárásra és követelményrendszerre, a felnőttképzést folytató intézmények nyilvántartásának vezetésére, valamint a felnőttképzést folytató intézmények ellenőrzésére vonatkozó részletes szabályokról.
8. Arapovics Mária (2011): *A felnőttképzés elméleti alapjai*. Előadás. URL: <http://slideplayer.hu/slide/2048931/> Utolsó letöltés: 2016. december 12.
9. Cserné Adermann Gizella (2006): *A felnőttek tanulásának, tanításának új, korszerű módszerei az élethosszig tartó tanulás aspektusából*. In: Koltai Dénes és Lada László (szerk.): *Az andragógia korszerű eszközeiről és módszereiről*. Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Budapest. 85-104.
10. Csoma Gyula (2006): Az esélyegyenlítő oktatás, mint utópia. *Új pedagógiai Szemle*. 56. 12. 3–19.
11. EDF (2009): *Proposal for a European Pact on Disability*. European Disability Forum, Brussels.
12. Európai Bizottság (2002): *A fogyatékoság definíciója Európában (Definitions of Disability in Europe – comparative analysis)*. SZMM, Budapest.
13. Európai Bizottság (2010): *Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*. Bizottsági Közlemény, Brüsszel.
14. Európai Bizottság (2010): *Európai fogyatékoságügyi stratégia 2010-2020: megújított elkötelezettség az akadálymentes Európa megvalósítása iránt*. Európai Bizottság, Brüsszel.
15. Európai Közösségek Bizottsága (2000): *Memorandum az egész életen át tartó tanulásról*. Európai Közösségek Bizottsága, Brüsszel.
16. Farkas Éva (2013): *A láthatatlan szakma. Tények és tendenciák a felnőttképzés 25 évéről*. TypiArt Médiaműhely Kft., Pécs. 185-240.
17. Feketéné Szakos Éva (2014): *Innovatív irányok az ezredforduló utáni andragógiában*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
18. FMM (2005): *Madridi Nyilatkozat. A befogadó társadalom alapja a diszkrimináció-mentességgel párosuló pozitív cselekvés*. Szerif Kiadói Kft., Budapest.
19. FNO (2003): *A funkcióképesség, fogyatékoság és egészség nemzetközi osztályozása*. WHO.
20. Forray R. Katalin és Varga Aranka (2011): *Inklúzió a felsőoktatásban*. PTE BTK, Pécs. URL: <http://pedtamop412b.pte.hu/menu/84/25> Utolsó letöltés: 2016. 05. 19.
21. Gere Ilona és Szellő János (2007): *Foglalkozási rehabilitáció*. Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány, Budapest.
22. Gidáné Orsós Erzsébet (2006): A hátrányos helyzetről. *Tudásmenedzsment*. 7. 2. PTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, Pécs 75-82.
23. Gordosné Szabó Anna (1995): *Bevezetés a gyógypedagógiába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
24. Habcsek László (2009): *A népesség szerkezete és jövője. Demográfiai portré. Jelentés a magyar helyzetéről*. KSH NKI, Budapest.
25. Halász Gábor (2012): *Oktatáspolitikai az első évtizedben*. In: Balázs Éva, Kocsis Mihály és Vágó Irén

- (szerk.): Jelentés a magyar közoktatásról 2010. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. Budapest. 2011. 17-33.
26. Hangya Dóra (2010): Az esélyegyenlőség, mint társadalmunk mércéje. A fogyatékosokkal élők felnőttképzésének jelene. *Kultúra és Közösség, Esélyek, értékrend és társadalom*. 4. 1. Új Mandátum Lap- és Könyvkiadó, 43-58.
 27. Hangya Dóra (2013): „Esélyegyenlőségi útmutató” *Fogyatékosokkal élők és megváltozott munkaképességűek esélyei és lehetőségei a felnőttképzésben „A Guide to Equal Opportunities” – Opportunities for People with Disabilities and Decreased Work Ability in Adult Education*. In: Szabó Ferenc: International Conference on Vocational and Adult Education, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Szeged. 271-281.
 28. Hangya Dóra (2013): *Mentoring Experiences Of Disadvantaged Target Groups Characteristics of Adult Training for the Disadvantaged and the Elderly*. SZTE JGYPK, Szeged. 107.
 29. Harangi László (2004): Az élethosszig tartó tanulás minőségi követelményei az európai oktatásban. *Új Pedagógiai Szemle*. 6. 77–82.
 30. Heller Ágnes (1996): *Morálfilozófia*. Cserépfalvi, Budapest.
 31. Kálmán Zsófia és Könczei György (2002): *A Tájékozottól az esélyegyenlőségig*. Osiris Kiadó, Budapest.
 32. Kókayné Lányi Marietta (2007): *Könyv az integrációról. Sajátos nevelési igényű tanulók együttnevelése a Gyermek Házában*. Sulinova, Budapest.
 33. Kósa Ádám (2009): *A fogyatékos emberek Európája. A fogyatékosokkal élők esélyegyenlősége*. Értelmi Sérülteket Szolgáló Társadalmi Szervezetek és Alapítványok Országos Szövetsége, Budapest.
 34. Könczei György (2009): *A háttérismeretek és a szemléletformálás szövegei*. ELTE BGGYK, Budapest.
 35. Központi Statisztikai Hivatal (2002): *2001. évi népszámlálás: A fogyatékos emberek helyzete*. KSH, Budapest.
 36. Központi Statisztikai Hivatal (2013): *2011. évi népszámlálás 3. Országos adatok*. KSH, Budapest.
 37. Kraiciné Szokoly Mária (2012): *Sajátos tanítási-tanulási igény felnőttkorban*. In: A szak- és felnőttképzés-szervezés gyakorlata. RAABE 8. 2. 1–26., Budapest.
 38. Laki Ildikó (2013): Oktatás, képzés – avagy fogyatékosok/ fogyatékkal élők a felnőttoktatásban? *Kultúra és Közösség*. 1. 43–50.
 39. Lord, E, Guernsey N., Balfe M. és Karr L. (2009): *Emberi jogok. Igen!*. SINOSZ, Budapest.
 40. Lovász László Gábor (2006): *A fogyatékosokkal élők esélyegyenlősége a világban, avagy mikor lesznek egyenlők az esélyek?* Értelmi Sérülteket Szolgáló Társadalmi Szervezetek és Alapítványok Országos Szövetsége, Budapest.
 41. Maróti Andor (2002): *Andragógia*. In: Benedek András, Csoma Gyula és Harangi László (szerk.): *Felnőttoktatási és – képzési lexikon*. Magyar Pedagógiai Társaság, OKI Kiadó és Szaktudás Kiadó Ház, Budapest.
 42. Marton Kinga és Szauer Csilla (2007): Az Európa Tanács tízéves Akcióterve a befogadó társadalom megteremtéséért, valamint a dokumentum hatása a tagállamokra (I.rész). *Gyógypedagógiai Szemle*. 3. Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar Foglalkozási Rehabilitációs Kutatócsoport Gyógypedagógiai Továbbképző Központ, Budapest.
 43. Merriam, S.B., Caffarella, R. S. and Baumgartner, L.M. (2007): *Learning in Adulthood. A Comprehensive Guide*. John Wiley & Sons, Jossey-Bass, San Francisco.
 44. Országos Statisztikai Adatszolgáltatási Program 2012. évi adatai
 45. Országos Statisztikai Adatszolgáltatási Program 2013. évi adatai
 46. Országos Statisztikai Adatszolgáltatási Program 2014. évi adatai
 47. Országos Statisztikai Adatszolgáltatási Program 2015. évi adatai
 48. Petó Zoltán (1994): *Rehabilitáció alapismeretek és az ideg-, elmegyógyászati rehabilitáció*. SZOTE, Szeged.
 49. Pulay Gyula (2009): *A felnőttképzési rendszerek hatékonysága nemzetközi összehasonlításban*. Állami

Számvevőszék Kutató Intézete, Budapest.

50. Réthy Endréné és Vámos Ágnes (2006): *A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése Esélyegyenlőség és méltányos pedagógia*. ELTE PPK, Neveléstudományi Intézet, Budapest.
51. Rettegi Zsolt (2009): *Segédlet a Felnőttképzési Akkreditációs Testülethez benyújtani kívánt felnőttképzési programok kidolgozásához. 2. átdolgozott kiadás*. NSZFI, Budapest.
52. Sz. Molnár Anna (2003): *Felnőtteket oktató tanárok kommunikatív és interaktív készségei*. Doktori disszertáció ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest.
53. United Nations (2006): *The Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol*. United Nations, New York.
54. WHO (2006): *WHO action plan 2006–2011 Disability and Rehabilitation*. Disability And Rehabilitation (DAR) Team, Geneva.
55. Zachár László (2009): A felnőttképzés szakképzési kihívásai. *Felnőttképzés*. 2. 1–4.